

PÉCSI GYÖRGYI

Sarusi Mihály: Szökőélet

FELSŐMAGYARORSZÁG KIADÓ, 1997

Sarusi Mihály új könyvét bárhol el lehet kezdeni és bárhol abba lehet hagyni, lehet szemelgetni benne, és hagyományosan is olvasható; megjegyzem, ez utóbbi módon nem föltétlenül kap többet az ember. Nagyon laza tematikus rendet teremtett a szerkesztés a rövid, egy-féloldalas írások közt. Naplójegyzetek, forgácsok, személyes vallomások, novellák és vázlatok, egypercesek, életképek és – a kötet leginkább problematikus részét képező – esszéisztikus betétek kerültek egymás mellé montázsszerűen, laza asszociációs rendben. A szerkesztés fölmondja a linearitás elvét, s többször is vissza-visszatérnek bizonyos motívumok, gondolatkörök, azaz semmi sem befejezett, az értelmezés folyamatosan korrekcióra, kiegészítésre szorul (l. posztmodern).

Alcíme – egy „szegény-legény vallomása” – hangsúlyozottan visszautal a pusztai betyárokra és a kuruc korra, valamifajta társadalmunkivüliségre. 1971 és 1997 közöttre datálja számvető céllal papírra vetett szubjektív önéletrajzát, sors történetét, mely egyúttal korrajz is. A kádári puha diktatúra és a rendszer(gengszter)változás időszaka a megírás ideje, a műbeli idő pedig a nagy család története a századelőtől a felemás módon megvalósuló demokráciáig, de a hangsúly a személyesen megélt korra esik. Életrajzi, pályaképi összegzés, irodalmat is helyettesítő valami, ahogy az író nevezi. Elsősorban nem esztétikai kívánalmaknak akar megfelelni, hanem az életről akar valami fontosat elmondani. Az élet, a valóság és az irodalom határmezsgyéjén mozog, hol szociografikus, hol világot teremtő, vérbeli prózaíró, hol pedig közvetlen vallomásos lírát művel. Ezzel a sokféleséggel, műfaji átjárhatósággal nemcsak föllazítja, de át is lépi a hagyományos prózai korlátokat, s vele együtt a hagyományos írói magatartást is. A határon áll, egyszerre vállalja és utasítja el az írói szerepet. Attitűdje e paradoxon jegyében hol távolságtartó és objektív, hol zavarba ejtően személyes és szubjektív, s a nemes pátoz és a gyilkos, öngyilkos ironia, helyenként a gúny egyaránt jellemzi. Gyakorta visszatérnek motívumok, az író mindvégig a megfogalmazhatósággal, a valóság hiteles leírásának feladatával küszködik, mert tapasztalatai azt mutatják, hogy az esztétikai megformáltságban könnyen elvesz a valóság, amelynek maga is tisztelője, hiszen mindennapjait annak keservei határozzák meg. Könyvében egyszerre tesz kísérletet a realista hagyományok folytatására s annak meghaladására, és ezt a paradoxont nyelvileg, szerkezetileg lényegében sikerül megtermentenie. A *Szökőélet* sokat felhasznál a posztmodern formai eredményeiből, regény utáni regény, biográfia utáni biográfia, morzsánként szedegeti össze a széthullott világot, de szabályossá már nem kereshető a műben. Mindezekkel a szintézisre törekszik, s ahol Sarusi az irodalmon belül marad, ott sikerül is ezt az összetettséget megfogalmaznia, amint azonban a politikai, ideo-logikus indulat dominanciára tör, könyve félresiklik.

A valóság hangsúlyozott „igazságtartalma” mellett központi kérdése a nyelv, a kifejezhetőség dilemmája, mely a mívésség és bizonyos szándékolt hányavetiség stílári kettősségében jelentkezik. A 19. század eleji fentebb stíl, modorosság, mesterkélttség elemeit, fordulatait használja egyfelől, másfelől cafatokban szakadnak ki a – helyenként goromba – szavak, mondatok. Rosszul artikulált nyelv jön létre e nyelvi szélsőségekből. Azt írja, anyjában munkált elevenen a megszólalás görcse, „idegeiben hordta a rossz beszédet”, de kijelenthető, általában a társadalom alsó rétegeiben is meghatározó ez az attitűd – nem tudja önmagát megfogalmazni saját faluja határát átlépve. Ez a fajta göcsörtösség válik stílussá Sarusinál. Monológokat, hiányos szerkezeteket ír, az élőbeszédet reprodukálja, s az olvasónak kell kitöltenie a réseket. Provokatív az indulatossággal is vállalt jelenlét, mely gyakorta a káromkodást használja retorikai eszközként (ámbar helyenként az indulat túlságosan is eluralkodik). A káromkodás, mint a nyelv egyik stílári alapeleme, az elmúlt fél évszázad során többek közt abban változott, hogy a tehetetlen, kiszolgáltatott ember már nem az istent szidja, hanem a rendszert, a politikusokat, és Sarusinál is hasonló veszített pozícióból tör elő a káromkodás, a kifogyhatatlan szitkozódás („sztalinaságukból kivetkőzni igyekvő világfelforgató társadalmi bűnözők”, „az amerikai dolláron hizlalt, seregbe szerveződő posztmodern buzerancia sőpör le bennünket” stb.). Ugyanakkor a brutális megszólalás önmagában is ezredvégi tünet: a brutalitás nem nyelvi eszköz már, hanem maga a nyelv, a megszólalás formája – itt legfőljebb a töltése, iránya szokatlan.

Egy helyütt Sinka és Márai között definiálja könyvét s némiképp egész önmagát. Sinka, a szikár pusztai proletár – aki Marx szerint csak láncait veszíthette – hajlíthatatlan úellenessége, igazságszomja, szolidaritáskészsége ízig-vérig jelen van Sarusiban, magát is „zsillérek” ivadékának tudja. Máraiban polgárosuló törekvése folytán talál eszményi rokont, s ha szarkazmusuk, konzekvens antikommunizmusuk egy töről fakad is, a Máraira oly jellemző lenyűgöző szellemi tágasság, az, hogy az irodalom mint életforma révén elegánsan fölébe nőtt a világ nyomorúságának, Sarusi számára elérhetetlen marad. A „bivalytosznádiság” kötöttségeiből a műveltség révén sem szakadhat ki.

Márai szerint az író fokmérője, hogy mekkora áldozatot képes hozni a szabadságért – e gondolatkör minduntalan visszatér Sarusinál is, könyve voltaképpen a szabadságáldozat gondolata köré szerveződik. A mára vonatkozóan pedig olyan világról tesz föl kérdéseket, amelyről az utóbbi években Tar Sándor írásait kivéve nemigen esett szó, a társadalmi hátrányos helyzetről, azokról, akik aligha tudják esélyegyenlőségbe „menedzselni” magukat.

Könyve az 1956 utáni (szegény)parasztság, falusi, kisvárosi, vidéki (nem budapesti) élet megszenvedett sorsainak mély ismeretén alapul, s ezt a világot a maga csámpásságában jeleníti meg. Sarusi – sinkásan – ítélkezik is, nem rendezi át a múltat, a pufajkás pufajkás, a spicli spicli, s megvallja, maga is belekényszerült a pártba is meg a munkásországba is, *ezek* közé (a megfelelő hangsúllyal kiejtett *ezek* korjellemzően az apparátusra vonatkozik). Lelke mélyéből utasította el a kommunista rendszert kiszolgálóival együtt, azokat, akik – Babits Széchenyi kapcsán írt fordulatát használva – utólag sem élték át mélyen és lelkileg tettük következményeit, miközben pontosan érzékelteti, hogy morális értelemben nem kollaborálás volt a mindennapi kenyérért vívott harc, hanem sorozatos kompromisszum, végső soron: vereség. A mindennapi alkukat, a kifáradó, tétova ellenállást vagy a meghunyászkodást, máskor a pókhendi dolyföt pontosan és árnyaltan képes – elsősorban mininovelláiban, elbeszéléseiben, személyes sorsának töredékes vallomásaiban – megfogalmazni.

Magyarország délkeleti sarkában, közel a szerb, román határhoz, a nagyromán álmokhoz s távol az európainak nevezett multinacionális tőkétől sajátos tájirodalom született. A székelység mellett – írja Sarusi – egyedül a Szeged-vidék írói élnek ezzel a sajátos adománnyal. Cs. Szabó jegyzi meg, hogy míg a történelmi Magyarország peremei mindig európaizálódtak, Nyugat felé nyitottak, az Alföld a maga sztyepei emlékezetével megmaradt ridegnek, levanteinek, s ha a perem identitása megrendült, az Alföld mindig meg tudta újítani az egészet. Némiképp hasonlóan vélekedik Hamvas is, aki szerint az Alföld ugyan rideg, barátságatlan, nehezen befogadható sztyepei, nomád világ, de itt élt legtisztábban a szegénylegénység is. A szegénylegény, aki már nem a szabadságot őrzi, „mert az nem volt soha, de a szabadságra való sóvárgást és a véglegességgel szemben tanúsított ellenállást”. Ismét Hamvast idézve: „A szegénylegény valahol egybenőt a néppel, éspedig ott, ahol az összenövés a legérzékenyebb. Amióta pedig szegénylegény az Alföldön nem él, a hagyományt néhány költő vette át, nehogy a szomjúság elapadjon. A költészetben is van betyár és zsírosparaszt. Ez a »rabok voltunk mostanáig« tudata, amely nemcsak állandóan jelen van, hanem állandóan ismétlődik. A betyársorsot a társadalmon kívül élőknek vállalni minden időben kötelessége volt, ez volt az előkelőség a labancok közepette, ami még elviselhető lett volna, de a hunyászok közepette is, akik hunyoroztak, és a mindenkori szuronyokban bízva hizlalták kővérré a disznaikat” (*Az öt géniusz*). Ezt a paradigmasort folytatja Sarusi is, könyve a kitörölhetetlen szabadságvágy tanúsága. Nyersnek, barbárnak, civilizálatlannak tűnik, mint a pusztai szegénylegények; alku kötet, de lélekben nem válik janicsárrá, visszavonul, de magában tovább szitkozódik. Az író pogány szembenállását, nyers lázadását, az árulás engesztelhetetlen elutasítását csakis ezen a szálon érdemes megközelíteni.

Am könyvében van egy pont, ahol nemcsak megbillen a jól kitalált, sorsok, helyzetek megjelenítésére alkalmas forma, hanem félre is siklik. Az esszéírás általában is nagy műveltséget és körültekintést igényel, különösen – ahogy Németh Lászlónál vagy Csoórinál tapasztalhattuk – ha a magyarság sorsáról, történelmi esélyeiről van szó. Sarusi esszébetéteiben, rövid futamaiban elhagyja a történelmi, filozófiai, művelődéstörténeti kitérőket, s vitatható okfejtéssel, közvetlenül reflektál nagyon súlyos kérdésekre a szegénylegény ösztönös úrellenességével. A keserű tapasztalatokat azonban, bármily nemes is a célja és indokolt az aggodalma, végső soron leegyszerűsítik sommázatai, s ezzel nem használ az általa képviselt ügynek sem. A kommunista rezsim és a liberál-szocialista kormány (íróival együtt) legsötétebb jellemzésekor az indulat önálló életre kel, a káromkodás nemcsak stílárius elem lesz, hanem az argumentáció helyébe furakszik. Messze Máraitól, aki megnyerő fölénytel tudta megsemmisíteni ellenfeleit! Szép rész például könyvében a katolikus egyházhoz és az elvesztett, elrabolt hithez való visszatérés élményének megvallása. Csakhogy a magyarság ügyét szerencsétlenül keveri össze azzal. Indulattal vallja – Aranyszájú Szent János módján –, hogy az ördögnek akkor se higgyünk, ha igazat mond, de ez a tagolatlan antikommunista, antiliberális alapvetés sok csapdát rejt magában. Katolikus és magyar, írja, még *ezek* internacionalisták és ateisták. Holott az *egyetemes* kereszténység által vált európaivá a magyar nép. Cs. Szabó is, Babits is a kultúrkereszténység elvét vallották, a kereszténységet európaiságunk feltételének tekintették, mert a kereszténység univerzalizmusa valóban nemzetek fölötti és nemzeteket befogadó. Keresztény és hívő népünk – írja Sarusi; holott kultúrantropológiai értelemben (öntudatlan) keresztény az ateista is, másfelől pedig a hit megfoghatóságáról szerezhetünk tapasztalatokat az utóbbi időkben. Még szerencsétlenebb, ahogy Sarusi a magyart definiálja. A magyar becsületes, jólelkű, szereti hazáját stb. Ezzel szemben a többiek janicsárok, labancok vagy egyszerűen csak kommunisták meg liberálisok. Holott mind, *együtt magyar*: a pufajkásokkal, a janicsárokkal, a labancokkal, az átvedlett nyilasokkal, a besúgókkal és a mindenkori hatalomnak kiszolgáltató becsületes adófizetőkkel. „Mi elsősorban magyarok vagyunk, s aztán demokraták” – ez még az író logikájának is ellentmond: a magyar az ő definíciója (ideálképe) szerint *eleve demokrata*. Hamis, veszélyes szembeállítás ez! S mert látni való,

hogy Sarusi számára a magyarság ügye személyes ügy, s az is, hogy számtalan sérelem érte (s ér megbélyegzés másokat is ennek vállalásáért), nos, éppen ezért lett volna méltóbb azt tetten érni, hogy a kialakított és folyamatosan táplált kisebbség-érzést, önostorozást, önbecsmérlést a magyar társadalom miként (nem) dolgozta föl – az elit értelmiségtől az úgynevezett egyszerű emberig. S talán az elmúlt évek történéseinek a valós mozgatóit, hátterét, nagyszerű és kicsinyes, ostoba indítóokait is megragadhatta volna – ha az esszéizálás, bölcsekedés helyett azon a nyelven közelít világunkhoz, amelyikben egészen otthon van, a szépprózáéban.